

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7 (2), 1172-1197

MUHYÎ'NİN CİHÂNNÜMÂSINDA YER ALAN DAİRELERİN
MAHİYETİ HAKKINDA BİR İNCELEME
An Investigation On The Nature Of The Circles
In Muhyî's Cihânnümâ

Cuveyriye İLTUŞ

Dr. Kur'an Kursu Öğreticisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Adana İl Müftülüğü, e-Posta: iltuscuveyriye@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-4406-325X

Hakemler / Referees:

Dr. Öğr. Üyesi M. Salim GÜVEN / Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Oğuz YILMAZ/ Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 19/06/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 07/09/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa/ Pages: 1172-1197

Atıf / Cite as: İltuş, Cuveyriye. "Muhyî'nin Cihânnümâsında Yer Alan Dairelerin Mahiyeti Hakkında Bir İnceleme" [An Investigation On The Nature Of The Circles In Muhyî's Cihânnümâ]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty*, 7/2 (Aralık 2020), 1172-1197. Doi: 10.17859pauifd.755174

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1172-1197

MUHYÎ'NİN CİHÂNNÜMÂSINDA YER ALAN DAİRELERİN MAHİYETİ HAKKINDA BİR İNCELEME*

Cüveyriye İLTUŞ**

Öz

İsminde veya muhtevasında *cihânnümâ* kavramının geçtiği eserlerin sadece tasavvuf alanında değil aynı zamanda tarih, coğrafya, edebiyat gibi alanlarda da kaleme alındığı bilinmektedir. Bu içeriğe sahip eserlerde, Tanrı-evren-insan ilişkisi bağlamında varlık, nefis ve mertebeleri gibi farklı alanların da ilgilendiği konular izah edilmektedir. Bu tür eserlerde konunun, okuyanın zihninde ve fikriyatında daha iyi canlanması için şekil içeren anlatımlar ve tasvirler mevcuttur. Bu şekiller ise dairesel şekillerdir. Bu makale, on altıncı yüzyıl Osmanlı sûfilerinden olan Muhyî'nin *Cihânnümâsı*'nda yer alan dairelerin muhtevasını konu edinmektedir. Eserde, hazarât-ı hams, taayyünler, hakikat-i Muhammediyye gibi konuları ifade etmek için çizilen ilk büyük daireye 'dâire-i cihânnümâ' adı verilir. Bunun yanı sıra dâire-i irfan, dâire-i kalp, dâire-i insaniye, dâire-i aşk, vücûd, ruh, kalp, nefis, zikir, mezhep daireleri de yer almaktadır. Bahsi geçen eser, konusu ve üslubu açısından değerlendirildiğinde ise eserin belirli bir geleneğin halkalarından olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Cihânnümâ, Muhyî, Vahdet-i Vücûd, Daireler.

An Investigation On The Nature Of The Circles In Muhyî's Cihânnümâ

Abstract

It is a known fact many books either titled or deal with the concept of '*cihânnümâ*' (pinnacle), were written in various fields including history, geography and literature. These books usually broach topics such as existence in the context of the relationship between God-universe-man as well as inner self and levels of inner self. These books usually include depictions and illustrations intended to help the reader better understand the intended message. In this particular case, these illustrations are circles. This article deals with the content of the circles mentioned in the *Cihânnümâ* of Muhyî, one of the 16th century Ottoman Sufis. The first big circle drawn to explain matters such as Five Divine Excellence, emergence and the creation of Mohammed, is called the circle of Cihânnümâ. In addition, there are other circles pertaining to knowledge, heart, humanity, love, body, soul, heart, inner self, praise of God and religious sects. In terms of its subject and tone, the work can be called representative of a specific tradition.

Keywords: Mysticism, Cihânnümâ, Muhyî, Unity of Existence, Circles.

* Makale Etik Kurul Raporu gerektirmemektedir. Ayrıca bu makale, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında 2010 yılında tamamlanan "Muhyî ve Cihânnümâsı" adlı yüksek lisans tezinden esinlenerek hazırlanmıştır

** Dr. Kur'an Kursu Öğreticisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Adana Müftülüğü, e-Posta: iltus.cuveyriye@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-4406-325X

Structured Abstract: *Cihânnümâ* The concept of cihânnümâ is studied in many books -sometimes as the title sometimes in the content- in various areas but most notably in sufism. These '*cihânnümâ*' type of works are usually illustration-based and the most prominent geometrical shape used in these books are circles. These circles can be full or half circles. In these works, information, verses and/or hadiths about the topics to be told are written inside or around the circles. The size of the circles changes according to the text to be written.

The use of representative drawings in the expression of abstract issues help make these already difficult subjects somehow more concrete and easier to understand. Such reasons have created the writing tradition, which can be called the cihânnümâ type. The method of explaining or teaching the subject by making use of the shapes, originates from the hadith of the Prophet. There are such narrations in hadith sources.

The Sufis' use of shapes or writing books in conveying their spiritual states and mystical thoughts shows that they use different methods besides verbal and written expression. Muhyî, whose work is examined in this study, was a sufi poet. His teacher (Sheikh) was Bâyezîd-i Rûmî. He sometimes mentioned his teacher and his views in his work. He owes his mystical personality and inspiration to his teacher, was able to build his works as a result of what he learned from him.

This article offers information about the circles mentioned in *Cihânnümâ* by Muhyî The said work was written in the sixteenth century. Although the text is quite easy to understand, it also includes some Arabic, and Persian words and expressions. Verses and proses were used together. The subjects explained through prose were enriched with verses, lending more depth to the narration. This allowed the writer to achieve a multi-dimensional feature. Also verse and hadiths were included to support the presented ideas. The writer used analogy and metaphors while explaining Sufi concepts and subjects. The books covers subjects like the relationship between God, universe and man, topics of existence, body, inner self and its levels, the creation of Mohammed, emergence, maturity of man, and teachers. Since it is a cihânnümâ type work, circles are explained in such a way that they are also titles to chapters. Circular shapes were drawn uniformly.

Muhyî claims that in order to be able to understand his point, one must purify him/herself from evil notions and open his/hear heart to divine secrets. The broached mystical subjects were explained in a concise manner and through circles, in line with the view of Unity of Existence. These circles can be briefly explained as follows:

Circle of Knowledge: In order to be able to enter this circle, one must clean the heart of any dirt and look at the world with the intent of drawing lessons. *Circle of Humanity:* It is explained that the request from the universe is man, while the request from man is achieving maturity. *Circle of Heart:* As one's heart is crucial for God Almighty, it is important to purify the heart from ill intentions. In order to be included in the heart of the circle, it is necessary to get rid of the sorrows and the veils between God and His servants. *Circle of Love:* Refers to asceticism and draws comparisons between an ascetic and a lover. In this circle, the love of God is significant. Love is the reason behind the existence of the universe. However, Muhyî in his *Cihânnümâ*, based on the conception of seven heavens, mentioned seven circles in seven dimensions. These are cihânnümâ, and the circles of body, soul, heart, innerself, God's praise and sects, respectively. *First Chapter, Cihânnümâ:* Lâ-taayyün (Absolute Perfection), Taayyün-i evvel (First Emergence), Taayyün-i sânî (Second Emergence) are explained. *Second Chapter Circle of Body:* The concept of body is explained. *Chapter Three: Circle of Soul,* is about the soul. *Chapter Four Circle of Heart:* It is mentioned that the heart is due to the love of God, and any heartfelt desire is a true product of heart. *The Fifth Chapter:* The circle of inner self: The author explains the inner self and its types. *Sixth Chapter Circle of Praise of God:* The author mentions the praise of God. *Seventh Chapter Circle of Sects:* The author first explained that it is important to abide by Ahl-al Sunnah and then mentioned various sects. Cebriyye and Kaderiyye are given as examples of these sects. In addition, the

views of these sects, including the Mutazila, on servitude and being a messenger of God, were mentioned.

Keywords: Mysticism, Cihânnümâ, Muhyî, Unity of Existence, Circles.

GİRİŞ

Evreni gösteren manasına gelen cihânnümâ kavramı coğrafya, tarih, edebiyat, astronomi gibi ilim dallarında birçok esere isim olarak verildiği gibi, tasavvuf alanında da belirli konuları işleyen eserlere isim olmuştur. Bu veya bunu karşılayabilecek kelimelerle isimlendirilen tasavvufî eserlerde şekilsel anlatımların zirvesine ulaşmış, özellikle vahdet anlayışının sergilendiği özgün ve tasavvufî bir yazım ve anlatım geleneği oluşmuştur. On altıncı yüzyıl Osmanlı dünyasında böyle bir geleneğin o dönemin tasavvufî, felsefî, psikolojik ve kozmolojik anlayışını da yansıtması açısından önem taşıması sebebiyle Muhyî'nin *Cihânnümâ* isimli eseri üzerinde çalışılmıştır.

Muhyî *Cihânnümâ*'da dâire-i irfan, dâire-i kalp, dâire-i insaniye, dâire-i aşk isimli dairelerden bahsetmektedir. O ayrıca yedi felek anlayışına dayanarak yedi fasıl üzere yedi daire beyan etmiştir. Bunlar sırasıyla cihânnümâ, vücûd, ruh, kalp, nefis, zikir, mezhep dâireleridir. Bununla birlikte, bu dairelerin her biri de kendi içinde birçok daire içermektedir. Bahsi geçen bu eserin, Bâyezîd Halîfe'nin (ö. 922/1516'dan sonra) ve İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) eserlerinde yer alan şekillerle kıyaslandığında son derece gelişmiş, detaylandırılmış durumda olduğu müşâhede edilmiştir. Şekil öncesinde sunulan bilgiler ve genel itibarıyla metin dili son derece anlaşılır olmakla birlikte hem konusu hem de yazarın tercihi gereği Arapça, Farsça bazı kelime ve terimler kullanılmıştır. Ayrıca âyet ve hadislere yer vermek suretiyle konular izah edilmiştir. Anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla konuları şekilsel bir biçimde ifade etmeye çalıştığını belirten Muhyî, bu dairelerin ifade ettiği anlamı kemâliyle idrak edebilmenin yolunun seyr u sülûk ve yaşamak olduğunu ifade eder. Dolayısıyla kâmil bir mürşidin irşadı sayesinde nefsin olumsuz sıfatlarından arınıp, gönül gözünün ilâhî sırlara açılmasıyla idrakin mümkün olabileceğine dikkat çekmektedir.

Bu makale, Muhyî'nin dairesel şekiller içeren *Cihânnümâsı*'nda yer alan dairelerin muhtevasını konu edinmektedir. Çalışmada öncelikle cihânnümâ konulu eserlerin özelliklerinden söz edilerek bu tür eserlere dair örnekler zikredilmiştir. Ardından, Muhyî'nin eserinde de bahsettiği şeyhi Bâyezîd Halife el-Edirnevî ve Muhyî'nin hayatı hakkında bilgi verilerek, bu çalışmaya esas olan eserden söz edilmiştir. Son bölümde ise makalenin merkezî öneme sahip konusunu teşkil eden daireler ve bu dairelerin ihtiva ettiği anlam üzerinde durularak şekilden manaya bir yolculuk yapılmıştır.

1. Cihânnümâ Kavramı ve Tasavvuf Tarihinde Cihânnümâlar

Cihânnümâ ikisi de Farsça kökenli olan cihân ve nümâ(y) kelimelerinden mürekkep bir kelime olup cihânnümâyende yani âlemi/dünyayı gösteren anlamına gelmektedir. Câm-ı cihânnümâ yani âlemi/dünyayı gösteren kadeh de denilir.¹ Özellikle İran ve Türk edebiyatlarında câm-ı cem, câm-ı cihânnümâ, câm-ı cihân-bîn,

¹ Ferheng-i Fârisî Muîn, Muhammed, *Müessese-i intişârât-i emîr-i kebîr* (Tahran: 1992), 1/1259.

câm-ı gîtî-nümâ gibi aynı anlama gelen adlarla efsanevi bağlamda çeşitli kişilere (Cemşîd, Keyhüsrev, İskender, Hızır, Süleyman Peygamber vb.) atfedilir. Câm kelimesinin yerine âyine kelimesi getirilerek benzer terkipler kullanılmıştır. Tasavvuf metinlerinde ise “her türlü kötülükten arınmış tertemiz gönül ve ruh” anlamında kullanılmıştır.²

Cihânnümâ türü ve konulu eserlerde Allah-âlem-insan ilişkisi bağlamında varlık, varlık mertebeleri, nefis, nefis mertebeleri gibi konular ele alınmaktadır. Bu konular aynı zamanda felsefe ve kelim gibi alanların da ilgilendiği girift ve derinliği olan mevzulardır. Bu nedenle soyut içerikli konuları insan idrakine yaklaştırmak amacıyla yönelik olarak gerek şekilsel çizimler ve anlatımlar gerek sembollerle³ bu konuları izah yoluna gidilmiştir. Bu tür eserlerin ortak özelliği ise genellikle bu şekillerin dairesel çizimler içermesidir.

Konunun izahını kolaylaştırmak amacıyla matuf olarak şekil içeren anlatımlardan faydalanmanın İslâm tarihindeki ilk nüvesi Hz. Peygamber’dir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) yere eliyle düz bir çizgi çizer ve “Bu Allah’ın dosdoğru yoludur” der. Sonra o çizginin iki yanına başka çizgiler çeker ve “Bunlar birtakım yollardır. Her yolun başında, ona çağırın şeytan vardır” der. Çizdiği şekli göstererek ≡ | ≡ şu ayeti okur: “İşte bu benim dosdoğru yolumdur, onu izleyin; (başka) yolları izlemeyin yoksa sizi O’nun yolundan ayırır.” (En’âm, 153).⁴ Söz konusu bu rivayet, şekil kullanarak konu anlatımına dair İslâm tarihindeki ilk örneklerden biri olarak kabul edilebilir.

Cihânnümâ içerikli eser kaleme alan bazı sûflere Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Muhammed Şîrîn el-Mağribî (ö. 809/1407), Bâyezîd Halîfe el-Edirnevî (ö. 922/1516’dan sonra) örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik olarak takdim edilecek yazar ve eser isimleri, cihânnümâ türü eserlere ilişkin bir literatürün mevcut olduğunu göstermektedir.

Şeyh Haydar b. Ali el-Âmulî’nin (787/1385’te hayatta), İbnü'l-Arabî’nin Fusûsu'l-hikem adlı eserine şerh olarak yazdığı *Nassu'n-nusûs*'da yirmi sekiz şekil yer almaktadır ve bu haliyle en çok ve detaylı şekil içeren eserler arasındadır.⁵

Bol miktarda yazma nüshası bulunan ve İbnü'l-Arabî'ye, Sadruddîn el-Konevî'ye (ö. 672/1210) ve Muhammed el-Mağribî'ye ait gösterilen, kimi zaman da yazarı anonim olarak kaydedilen *Mir'âtü'l-ârifin ve mazharu'l-kâmilin fi mültemesi Zeyni'l-Âbidîn* adlı eserde beş şekil bulunmaktadır.⁶

² Tahsin Yazıcı, “Câm-ı Cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/42.

³ Sembol konusuyla ilgili olarak bk. Hayreddin Kızıl, “Özellikleri Açısından Sembol”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1306-1327.

⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), “Mukaddime”, 23 (No: 208).

⁵ Haydar b. Ali el-Âmulî, *Nassu'n-nusûs fi şerhi'l-fusûs* (Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 1714/2), 72b-138b; şekiller: 84b, 86b, 89b, 93b-94a, 97b, 99a, 100a, 104a-105b, 108a-109a, 110a-111b, 125b-126a, 127b-128a, 130b, 135b, 137a, 138a.

⁶ İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed, *Mir'âtü'l-ârifin* (İstanbul: Süleymaniye Ktp./Carullah, No: 1093/2), 81a-84b; şekiller: 83a-84b.

Yiğitbaşı Ahmed Şemsüddîn el-Marmaravî'nin (ö. 910/1505) manzum eseri *Câmi'u'l-esrâr fi tarîkati't-tasavvuf li ehli'l-lâh ve'l-mukarreb fi'l-ibrâr* adlı eserinin sonunda eserde anlatılan konulara ilişkin on şekil yer almaktadır.⁷

Şeyh İsa Cündullah eş-Şettârî'nin (ö.?), *Aynu'l-ma'ânî* adlı esasen esmâ-yi hüsnâ şerhi konusunu ele alan eserde on şekil bulunmaktadır.⁸

İsmail Hakkı el-Burûsevî'nin (ö. 1137/1725) *Vâridât-ı Kübrâ* adlı eserinde birbiriyle ilgisi olmayan çeşitli konulara değinilirken beş şekle yer verilmektedir.⁹

Kerîmî Çelebi (ö.?) diye anılan bir zatın telif ettiği *İrşâd* adlı manzum mevlidde on şekil yer almaktadır.¹⁰

Mirza Muhammed b. Abdünnebi en-Nisâbûrî'nin (ö. 1233/1818) çeşitli bilim dallarını sadece dâire ve çizelgelerle anlattığı *Tuhfetü'l-hâkân* diye de anılan *Devâiru'l-ulûm ve cedâvilü'r-rusûm*, adlı eseri konumuzla ilişkili oldukça detaylı on bir şekil içermektedir.¹¹

Molla Muhammed Ali b. Muhammed el-Kazvîni'ye (ö. 1272/1856) ait *el-İnsânü'l-kâmil* adlı eserde on beş şekil yer almaktadır.¹²

Muhammed Nûr el-Arabî el-Melâmî (ö.1305/1887) tarafından yazılan *Kitâbu'd-devâir ve'l-eflâk fi beyâni ta'rîfâtı sâhibi'l-mülk ve'l-emlâk* adlı eserde ise yirmi sekiz şekil bulunmaktadır.¹³

2. Bâyezîd Halife el-Edirnevî

Cihannümâ içerikli eserlere sahip olan sûfiler arasında ismi geçmekle birlikte aynı zamanda makalenin konusunu teşkil eden *Cihânnümâ* isimli eserin sahibi Muhyî'nin de hocası olan Bâyezîd Halife el-Edirnevî¹⁴ hakkında şu bilgiler verilebilir:

Bâyezîd-i Rûmî, Bâyezîd-i Sâni ve Derviş Bâyezîd diye de bilinen bu zat, Çelebi Halife adıyla meşhur şeyhi Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) işaretini üzerine Edirne'ye yerleşmiştir. Kendisi için Kıyık Mezarlığı yanında bir tekke yaptırılmıştır. Vefatına kadar Edirne'de yaşamış ve tekkesinin civarına defnedilmiştir. Ölüm tarihi

⁷ Şemsüddîn Ahmed Yiğitbaşı, *Câmi'u'l-esrâr* (Konya: Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 9886/1), 1b-21a; şekiller: 21b-26a (kontrol edilebilen diğer nüshalarda bu şekiller bulunmamaktadır).

⁸ İsa Cündullah eş-Şettârî, *Aynu'l-ma'ânî* (Haydarabad: Matba-ı Feyzü'l-Kerem, trs.), 245, şekiller: 160, 162, 165, 193, 195-198, 241-243.

⁹ İsmail Hakkı el-Burûsevî, *Vâridât-ı kübrâ* (Bursa: Bursa Yazma ve Esk. Basma Eserler Ktp./Genel, no: 87), 3a-165b; şekiller: 54b, 62b, 97b, 146b, 147a.

¹⁰ Kerîmî Çelebi, *İrşâd* (Ankara: Ankara Milli Ktp./ Yz A 2493), 1b-23b; şekiller: 2b, 5a-8a, 20b, 21b

¹¹ Muhammed b. Abdünnebi en-Nisâbûrî, *Devâiru'l-ulûm* (Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 7850), 1b-39b; şekiller: 2b-8b, 20a-b.

¹² Muhammed Ali el-Kazvîni, *el-İnsânü'l-kâmil* (Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 14546/1), 1b-71b; şekiller: 29a-30a, 31a, 33a-35b, 36b, 37b, 39a.

¹³ Muhammed Nûr el-Melâmî, *Kitâbu'd-Devâir ve'l-eflâk* (Ankara: Ankara Milli Ktp./ Yz A 4386-5), 59b-71a; şekiller: 60a-61a, 62a-64a, 65a, 66ab, 64b, 68b-69a, 70a.

¹⁴ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Bâyezîd-i Rûmî şeklinde bahsedilecektir.

kesin olarak bilinmemekle beraber *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân* adlı eserini tamamladığı 922/1516 yılından sonraki bir tarihte vefat ettiği söylenebilir.¹⁵

Mehmed Mecdî Efendi'nin ifadesiyle "... ilm-i ledünden zât u sıfâta müteallik esrâr-ı esmâ-yı ilâhiyyeye vâkıf bir kâşif, çeşm-i dil-i cihân-bînî, küşûfât-ı ilâhiyyeye mazhar bir mükâşif idi..."¹⁶

Secencelü'l-ervâh adlı Fatiha tefsiri (İstanbul: Süleymaniye Ktp./Halet Efendi, no: 3, 39 vr.), *Şerhu'n-nusûs fi tahkiki't-tavri'l-mahsûs* (Ankara: Ankara Milli Ktp./Adnan Ötüken, no: 2745/5, 41b-114a), *Tûru Sînâ/Beyânü'l-esrâr* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp./Ahmet III, no: 2573, 165 vr.; İÜ Merkez Ktp./Arapça Yazmalar, no: 4104, 184 vr.) isimli eserleri günümüze ulaşan eserlerindedir. *Fusûsu'l-hikem* üzerine yazdığı şerhin Türkçe manzum hali olan *Sırr-ı Cânân* adlı eseri (Afyon: Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178, 162 vr.; İstanbul Millet/Ali Emiri Ktp./Manzum, no: 937; Manisa İl Halk Ktp., no: 1312, 212 vr.; no: 1313, 129 vr.) cihânnümâ tarzı on sekiz adet şekil içermektedir.¹⁷

3. Muhyiddîn-i Rûmî ve Cihânnümâsı

Bâyezîd-i Rûmî'nin talebesi olan ve eserlerinde Muhyî mahlasını kullanan Muhyiddîn-i Rûmî,¹⁸ 16. yy. Osmanlı mutasavvıf şâirlerindedir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Muhyî hakkında derli toplu bilgi sadece Ahdî Tezkiresi'ndedir. Ahdî'ye göre; Muhyî Çelebi Edirnelidir. Acem Fethioğlu olarak bilinir. Hayatını ilme adanmış, bu yolda gece gündüz çalışmış, hatta dünya arzularını bir tarafa bırakıp ebedî hayatı kazanmak için yardan ve akrandan geçerek tasavvuf vadisinde tecrîde girmiştir.¹⁹

Muhyî hakkında, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-zunûn*'unda "*Devâiru'l-ma'ârif fi't-tasavvuf*, Muhyî er-Rûmî el-Halvetî'nindir, onu 946 (1539-40) yılında telif etmiştir" ifadesi vardır.²⁰ Bursalı Mehmed Tâhir de aynı bilgiyi eserin gördüğü bir nüshasına dayanarak tekrar etmektedir.²¹ Muhyî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Muhyî'nin eseri *Cihânnümâ*'ya gelecek olursak, bu konuda da ihtilafli bir durum mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında konumuzu ilgilendiren iki adet *Cihânnümâ*

¹⁵ Osman Türer, "Bayezid Halife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/242. Ayrıca bk. Asuman Meyveci, *Bâyezîd-i Rûmî'nin Sırr-ı Cânân Mesnevîsi: İnceleme-Metin* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 5-11.

¹⁶ Mehmed b. Abdullah Mecdî, *Hadâiku's-şakâik* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1263/1847), 371.

¹⁷ Bâyezîd Halife, *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân* (Afyon: Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178), 5a, 9a, 34a, 38b, 39b, 46b-47a, 48b, 52b, 89a, 91a, 94a, 96b-97a, 137b.

¹⁸ Muhyî mahlasını kullandığı ilgili bölümler için bk. Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Yz A, 2643/2), 2b, 4b, 8b, 10a, 10b, 11b, 13b, 14b, 17a, 18a, 18b, 26b, 28a, 29b, 50a.

¹⁹ İdris Kadioğlu, "Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri", *Journal of Turkish Language and Literature* 2/1 (2016), 206.

²⁰ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmiy'l-kütüb ve'l-funûn* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 1/761.

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-1975), 1/57.

mevcuttur. Bu iki eser, yazar ve eser ismi sıralamalı künye bilgileri, kütüphane tespit fişleri ve kataloglarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Yz A, 2643/2), (7b-59b).
2. Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî), *Dâire-i Cihânnümâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360).

Bahsi geçen bu eserler kütüphane katalog kayıtlarında aynı olmasa da içerik itibariyle yakın metinlere ve muhteva birliğine sahiptirler. Ulaşılabildiği kadarıyla, telif veya istinsah tarihlerine ilişkin bir kayıt içermeyen bu eserler içerisinde yer alan “Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Yz A, 2643/2), (7b-59b)” ismi ile kataloglanmış eser yazı çeşidi, imla, harekelendirme ve tashih gibi hususlar açısından diğer eserden bariz şekilde önde, özenle yazılmış, konu itibariyle daha düzenli ve şekilleri güzel çizilmiş bir eserdir.

“Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî), *Dâire-i Cihânnümâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360)” ismi ile kataloglanmış eser ise hacimli olmakla birlikte harekesiz bir metindir ve hattı daha karışıktır.

“Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2), (7b-59b)” isimli eser -her ne kadar yazar ismi olarak şeyhinin ismi yer alsın ve dolayısıyla farklı bir isme aitmiş gibi gözükse de- Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî)'ye aittir. Eser incelendiğinde konuların nazımla ifade edilen bölümlerinin birçok yerinde Muhyî kendisinden bahsetmektedir.

“Muhyî ire gör Hakk'a sonra iremezsin bil
Asla ulaşa rûhun uçdukda yuvasından.”²²

“Muhyî'nün dimâğın lezîz eyleyen
Şekeri lâ ilâhe illallâh.”²³

“Gel âşıklara uydur özünü sen dahi Muhyî
Kimin kim zerrece ışık bulunsa nâra sürmezler.”²⁴

Eserin, dairesel şekillerin yer aldığı bazı bölümlerinin başında da Muhyî'nin ismi yer almaktadır. Örnek olarak “Şeyh Muhyiddîn Dâire-i Cihânnümâ” ifadesi gösterilebilir.²⁵ Muhyî'nin tespit edilen *Devâiru'l-ma'ârif*,²⁶ *Cihânnümâ*,²⁷ *Temsîl-i*

²² Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 10a.

²³ Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 11b.

²⁴ Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 17a. Ayrıca bk. Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Yz A, 2643/2), 2b, 4b, 8b, 10b, 13b, 14b, 18a, 18b, 26b, 28a, 29b, 50a.

²⁵ Örnek olarak makalenin sonundaki Şekil-1 Dâire-i Cihânnümâ'ya bakınız. Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 28a.

²⁶ Muhyiddîn-i Rûmî, *Devâiru'l-Maarif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2458).

²⁷ Muhyiddîn-i Rûmî, *Dâire-i Cihânnümâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360).

*Kâliçe*²⁸ *Temsîl-i Şecer*,²⁹ *Temsîl-i Nokta*,³⁰ isimli eserleri konu ve muhteva birliğine sahiptir ve Muhyî'nin üslubunu yansıtmaktadır. Bu eserler nazım, nesir ve dairesel şekillerden oluşmaktadır.³¹ Ayrıca kaynaklarda Bâyezîd-i Rûmî'nin şu eserlerinden bahsedilmektedir. Bunlar kütüphane kayıtları az önce belirtilen *Sırr-ı Cânân ve Secenceli'l-ervâh*'tır. Kaynaklarda zikredilen *Beyânü'l-esrâr*, *Hâşiyetü envârî't tenzîl*, *Hâşiyeye alâ Fusûsî'l-Hikem*, *Risâletü'l-vücûd*, *Şerhu'n-nüsûs*, *Tûr-u Sînâ*, *Şerhu'l-Fusûs*, *Şerhu'l-Meşnevî* adlı Arapça eserleri günümüze ulaşmamıştır.³² Görüleceği üzere Osman Türer'in çalışmasında *Cihannümâ*'dan bahsedilmemektedir. Bu gerekçeler birlikte değerlendirildiğinde kayıtlarda Bâyezîd-i Rûmî'ye atfedilen *Cihânnümâ* isimli eserin Muhyî'ye ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında Muhyî'ye ait olan bu eserin müellifinin farklı isimle kaydedilme sebebi, Muhyî'nin eser mukaddimesinde bizzat bu esere bir isim belirtmemiş olmasıdır. Dolayısıyla muhtemelen okuyanlar veya katalog yapanlar tarafından eserin içeriğini yansıtaçağı düşünülen ve mukaddimedede geçen bazı kişi ve kelimelerden yola çıkılarak isim belirlendiği düşünülebilir.³³

Bu çalışmada, "Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2), (7b-59b)"³⁴ isimli eser tercih sebebi olmuş ve esas alınmıştır. "Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî), *Dâire-i Cihânnümâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360)" isimli eserden ise tashih ve teyit amaçlı olarak istifade edilmiştir.

4. Cihânnümâ'da Yer Alan Dairelerin Muhtevası Hakkında

Makalenin bu bölümünde, *Cihânnümâ*'da yer alan daireler ve bu dairelerin ifade ettiği muhteva hakkında bilgiler verilmiştir. Eser nesir, nazım ve muntazam şekilde resmedilen dairelerden oluşan bir içeriğe sahiptir. Makalenin hacmini genişletmemek adına nazım içeren bölümlere yer verilmemiş, nesir şeklinde ifade edilen açıklamalarla iktifa edilmiştir. Eserde öncelikle daireler hakkında kısaca genel bilgi verildikten sonra fasıllar halinde konular detaylandırılmıştır.

Muhyî eserde şeyhi Bâyezîd-i Rûmî'nin eflâke ve sülûka dair bazı dâireler vaz' eylediğinden bahsederek, onun bu dâirelerden biri olan '*Dâire-i Cihânnümâ*'yı, İbnü'l-Arabî'nin '*Dâire-i Cihânnümâ*'sına nazîre eylediğinden söz etmektedir. Bu dâireler içinde asıl ve merkezî öneme sahip olan dâire-i cihânnümâ, âlem-i bidayetten âlem-i nihâyete kadar yirmi sekiz mertebedir ve yirmi sekiz harf,³⁵ yirmi sekiz menzil üzere

²⁸ Muhyiddîn-i Rûmî, *Temsîl-i Kâliçe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, nr. 179), 23-49.

²⁹ Muhyiddîn-i Rûmî, *Temsîl-i Şecer*, Özel Nüsha.

³⁰ Muhyiddîn-i Rûmî, *Temsîl-i Nokta* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, nr. 179), 1-23.

³¹ Bahsi geçen eserlerde de Muhyî mahlasını kullanmıştır.

³² Türer, "Bayezid Halife", 5/242.

³³ Cüveyriye İltuş, Muhyî ve Cihânnümâsı (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 10.

³⁴ Bundan sonraki bölümlerde, bu eser Muhyî'ye ait olduğu için Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî), *Cihânnümâ* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Yz A, 2643/2) şeklinde yer alacaktır.

³⁵ Harf sembolizmiyle ilgili olarak bk. Hür Mahmut Yücer, *Temsiller: Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm Muhyiddîn-i Rûmî'nin Dört Eseri* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 74-75; İbnü'l-Arabî,

yirmi sekiz bin âlemin yaratıldığına işaret eder. Âlemin başlangıcının hakikat-i Muhammediyye olduğu belirtilir. Dâire-i cihânnümânın benzeri vücûd dâiresidir. Âlem-i gayb, âlem-i şehâdet, âlem-i berzâh gibi âlemler vücûd dâiresinde zikrolunmuştur.³⁶Bu dâirede, hakikat-i Muhammediyye'den bahsedilirken nazıma da yer vermek suretiyle konu izah edilmiş, ayrıca âlemin yaratılışı ile muhabbet ilişkisinden de söz edilmiştir.

Muhyî eserinde dâire-i irfan, dâire-i kalp, dâire-i insaniye, dâire-i aşk isimli dâirelerden de şu şekilde bahsetmektedir:

Dâire-i irfana ayak basabilmek ve basiret sahibi olarak âleme ibret nazarıyla bakabilmek için pîr-perver olmak gerektiği belirtilir.³⁷

Dâire-i kalbe girildiği takdirde gönül gözü açılarak müşâhede-i cemâl olunur. Bu nedenle kalp, öneme haizdir. Zira Hak, kişinin kalbine bakar. Hazret-i Hakk'ı kalp gözüyle müşâhede edebilmek için kalbin temizlenmesi icap eder.³⁸ Gönül aynası temizlenince, ilâhî tecellîler zuhur eder. Bu tecellîler herkese değil havâssa mahsustur.³⁹ Dâire-i kalbe girebilmek için hicabları kaldırarak terakkî etmek gerekir.⁴⁰ Hicablardan kurtulmak için de pîr-perver olmak lazımdır. Böylece terakkî hâsıl olur ve esrâr-ı ilâhî zuhur eder. Dâire-i kalbe nail olunur ve hicablar kalkar.⁴¹

Dâire-i insaniyeyi elde etmek için gayret gösterilmelidir. Bu dâirede insandan bahsedilir. İnsandan kastedilen de insan-ı kâmilidir. Ayrıca insanın 'ney'e benzetildiğinden ve benzetilme gerekçesinden söz edilir.⁴² Bununla birlikte tevhid-insan ilişkisi de ele alınmıştır.⁴³

Dâire-i aşka semâ konusundan bahsedilir. Semâdan feyizlenmek kişinin kabiliyetine göredir. Semâdan alınan zevke göre aşkın aşkı, fâsığın fıskı, zâhidin ise zühdü artar. Zevk, aşık meşrebin nasibidir. Zâhid meşrebin dâire-i aşktan nasibi yoktur. Bunun sebebi, zâhidin bir müşîdin gözetiminde değil kendi nefesine göre kendi kendine kendinde sülûk etmesi nedeniyle tabiatının geç oluşmasıdır. Zâhid, terakkîde geç kaldığı için esrâr-ı ilâhîden nasipsizdir ve dâire-i aşktan haberdar değildir.⁴⁴ Aşkı ancak aşık olan anlar. Maşukun meyli aşkın aşkına ve muhabbetine olmalıdır.⁴⁵ Dâire-i aşka ayak basıp aşk-ı ilâhîye mazhar olmak için Hak'tan başkasına

Harflerin İlmî, çev. Mahmut Kanık (Bursa: Asa Yayınları, 2015); Ekrem Demirli, "Normatif Geleneğe Karşı Sembolik Anlatım: İbnü'l-Arabî'de Harf Sembolizmi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2008), 223-236.

³⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 1b-2a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 1a-1b.

³⁷ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 9b.

³⁸ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 12a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 8b-9a.

³⁹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 12b.

⁴⁰ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 18b.

⁴¹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 18b.

⁴² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 12b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 9a.

⁴³ Bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 16a-16b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 12a-15a.

⁴⁴ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 13b-14a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 10a.

⁴⁵ Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 10b.

muhabbet beslememek gerekir.⁴⁶ Allah Teâlâ, “*O halde Allah’a koşun*”⁴⁷ buyurmuştur. Yani dâire-i aşka girmek için insanlardan uzlet edip tarîk-i Hakk’a revân olmak gerekir.⁴⁸ Âlemin var edilmesinin sebebi aşktır. Aşka vâsıl olmak için de mürşid-i kâmil hizmetine girerek Hak yolunda sülûk etmek icap eder.⁴⁹

Muhyî *Cihânnümâ*’da, şeyhi Bâyezîd-i Rûmî’den gördüğü üslup üzere, yedi felek anlayışına dayalı olarak yedi fasl halinde yedi dâireden bahsetmiş ve onlar hakkında bilgi vermiştir. Bu dâireler şunlardır:

Birinci fasl: Dâire-i Cihânnümâ

İkinci fasl: Vücûd Dâiresi

Üçüncü fasl: Ruh Dâiresi

Dördüncü fasl: Kalp Dâiresi

Beşinci fasl: Nefis Dâiresi

Altıncı fasl: Zikir Dâiresi

Yedinci fasl: Mezhep Dâiresi

4.1. Birinci Fasl: Dâire-i Cihânnümâ

Dâire-i cihânnümâ, hazarât-ı hams⁵⁰ üzere izah edilir. (Hazarât-ı hamsın) evveli gayb-ı hakîkidir, ezelen ve ebeden Allah’ın ilminde sabittir. Üç dâire daha vardır. Bu dâirelerin ilki lâ-taayyün dâiresi, ikincisi taayyün-i evvel dâiresi ve üçüncüsü taayyün-i sâni dâiresidir ve bu dâireye bağlı altı dâire vardır.⁵¹ Hazarât-ı hamsin dördüncüsü âlem-i şehâdet dâiresidir ve bu dâireye bağlı on dokuz dâire daha vardır. Beşinci dâire ise âlem-i insan mertebesidir.⁵² Ayrıca nefis-i küllî ve akl-ı küllî dâirelerinden de bahsedilmektedir.⁵³

Dâire-i cihânnümâ, yirmi sekiz harf⁵⁴ ve yirmi sekiz menzil üzere bina olunmuştur. Her biri bin âlemi temsil eder ve yirmi sekiz bin âleme işaret olunur. Hazarât-ı hamsin beşinci mertebesinde insan vâki olmuştur. Âsâr-ı ahkâmın

⁴⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 14b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 10b.

⁴⁷ *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayrettin Karaman, v.dğr. (Ankara: DİB Yayınları, 2006), ez-Zâriyât, 51/50.

⁴⁸ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 15a.

⁴⁹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 15b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 11b.

⁵⁰ Hazarât-ı hams konusuyla ilgili olarak bk. Süleyman Ateş, “Hazarât-ı Hams”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/115-116.

⁵¹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 19a. Ayrıca bu daireler hakkında geniş bilgi için bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 19b-23a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 25b-26b.

⁵² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 23b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 26b-27a. Mertebe anlayışı hakkında ayrıca bk. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, “Füsûsu’l-hikem’de Tezatlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd”, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi İçinde* (İstanbul: İFAV, 2013), 2/36, Ahmet Ögke, “Varlık Meselesi: Vahdet-i Vücûd, Varlık Mertebeleri, Merâtib-i Vücûd ile İlgili Bazı Misaller”, *Tasavvuf El Kitabı İçinde*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 472-481.

⁵³ Bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 20a-20b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 25a-25b.

⁵⁴ Bu harfler, makalenin sonunda yer alan Şekil-1’de resmedilmiştir.

zuhuruna sebep insan-ı kâmindir. Allah Teâlâ şeytan hakkında “Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin olmayacaktır”⁵⁵ şeklinde buyurmuştur. Şeytanın hükmünün olmaması için ubudiyet makamında kadem-i sâbit olup, rubûbiyetin hakkını yerine getirmek icap eder. Ayrıca evliyâ mertebesine ayak basarak tam bir kemâl ile yola girmek gerekir.⁵⁶

Bu dâire izah edilirken iman-irade-amel ilişkisinden de bahsedilmekte, âyet ve hadislerden örnekler sunularak konu derinlikli olarak ele alınmaktadır. Ayrıca riyâzet ve mücâhede, rızık gibi konulardan da söz edilmektedir.⁵⁷

İnsana hilâfet makamı verilmiştir. İnsan bu makama layık bir şekilde hareket ederek amel işlemelidir. İnsan, eşref-i mahluktur ve emaneti üstlenmiştir.⁵⁸ Allah Teâlâ “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir”⁵⁹ diye buyurmuştur. Bu âyetin anlamı, emaneti yer ve gök değil ancak insan taşıyabilir manasındadır. Yer ve gök/semâvât ehline emanet arz edilmiş, onlar ise çekinmişlerdir. Semâvât ehlinden kastedilen meleklerdir. Meleklerin ruhâniyet âleminden nasipleri vardır ancak cismâniyet âleminden nasipleri yoktur. Bu sebeple emaneti üstlenmediler. Yer ehline emanet arz edildi fakat onların da cismâniyet âleminden özellikleri var fakat ruhâniyet âleminden özellikleri olmadığı için onlar da sorumluluğu kabul etmediler. “Ve onu (emaneti) insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir”⁶⁰ âyeti insanın emaneti üstlenmiş olduğunu ifade eder.⁶¹ Âyette geçen zalim ifadesinden maksat ateştir ve sıfat-ı zulmettir. Çok cahil olmasından maksat ise topraktır, sıfat-ı cahilliktir. Ateşin (nârın) tabiatı ulvî, toprağın tabiatı süflîdir. İnsan, anâsır-ı erbaadan mürekkeptir. Şeytan, insana nazar eylediğinde birbirine zıt anâsır-ı erbaadan mürekkep olan insana karşı, kendisi yalnız ateşten yaratıldığı için kibirlendi. İnsan ise anâsırın toplamı nedeniyle mülayim olduğu için gönül gözü açılarak emaneti üstlendi. İnsan, bu kurbiyet nedeniyle de hilâfete layık oldu.⁶²

Muhyî, şeyhinin müheyyemûn melekleriyle ilgili olarak “İnsandan eşref var ise onlardır” dediğini ifade etmiş ve “Melekler mi efdaldır yoksa insan mı efdaldır?” sorusuyla ilgili olarak şeyhinin şu açıklamasına yer vermiştir:

“Bir bakımdan melekler, bir bakımdan insan efdaldır. Melekler insandan hâl bakımından efdaldır. Bu duruma Hz. Peygamber’in, “Bir kimse beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım”⁶³ sözü şahittir. “İman edip

55 el-Hicr, 15/42.

56 Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 23b.

57 Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 17a-19b

58 Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 23b.

59 el-Ahzâb, 33/72.

60 el-Ahzâb, 33/72.

61 Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 24b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 20b-21a.

62 Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 25a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 21a.

63 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadis eş-şerîf içerisinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, (Riyad: Dâru's-Selâm, 1421/2000), “Zikir”, 2 (No: 6805).

dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır"⁶⁴ âyetinde belirtildiği gibi insan, melek üzerine zât bakımından efdaldır. Allah Teâlâ insanı yarattığında "*Hani rabbın meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'*"⁶⁵ dediği zaman⁶⁶ melekler hayretle "*Onlar, 'Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler.*"⁶⁷ Meleklerin, insanın halife olmasını hayretle karşılamaları üzerine Allah Teâlâ "*Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim*"⁶⁸ diye buyurmuştur. Zira melekler yalnız kavlen yani 'kün' hitabıyla, maddeye ve zamana muhtaç olmadan zuhura gelmişlerdir. Allah, insanda ise kavlen ve fiilen kudretini izhar etmiştir.⁶⁹ İnsan, melekler üzerinde zât bakımından efdaldır. Çünkü kavlen ve fiilen Allah'ın kudretine mazhar olan insandır.⁷⁰ Hakikat-i Muhammediyye'nin iki haysiyeti/mertebesi vardır. Bunlardan biri zuhûr diğeri ise butûn haysiyetidir. Butûn haysiyeti müheyemûn melekleridir ve zuhûr haysiyetinden mukaddemdir. Zuhûr haysiyeti ise rûh-u Muhammedî'dir, ebu'l-ervâhtır, ilk yaratılandır. Bu sebeple insan, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak için kendi hakikatine vâkıf olmalı, kâl üzere değil hâl üzere bulunmalıdır."⁷¹

Esrar-ı ilâhî bir denizdir ve bu denizin kapısı aşktır, kapıcısı ise mürşid-i kâmilidir.⁷² Dâire-i cihânnümâyı anlamak için mürşid-i kâmilin irşat etmesiyle derece derece beşeriyet sıfatlarının zâil olması, gayb anahtarıyla gönül gözünün açılması, vücûd şehrinde gayb hazinesinden esrâr-ı ilâhîyenin zuhur etmesi gerekir.⁷³

Yukarıda detaylandırıldığı üzere dâire-i cihânnümâda, varlığın mertebeleri vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde ve hazarât-ı hams konusu üzerinden izah edilmiştir. Bununla birlikte, insanın hilafete liyakati konusu işlenmiştir. Ayrıca meleklerin ve insanın efdalyeti konusu iki veçheden ele alınmıştır. Terakkî ve esrâr-ı ilâhîye vasil olma açısından mürşid-i kâmilin önemine de dikkat çekilmiştir.

4.2. İkinci Fasıl: Vücûd Dâiresi

Bu dâirede üç kısımdan oluşan on beş dâire vardır. İki yanında ise yirmi dâire yer almaktadır. On dâire sıfat-ı celâl, on dâire sıfat-ı cemâl ile ilgilidir. Ehl-i lugata göre, her şeyin nefsi, vücuduyla mevcuttur yani varlığıyla kâimdir. Vücûddan murad varlıktır, varlık ise Hakk'ın varlığıdır. Hakk'ın varlığından gayrı varlık ma'dumdur, diğer mevcûdâtın varlığı arızîdir. Ârizî olanlar ise yok hükmündedir. Vücûd, vâhittir

⁶⁴ el-Beyyine, 98/7.

⁶⁵ el-Bakara, 2/30.

⁶⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 25b.

⁶⁷ el-Bakara, 2/30.

⁶⁸ el-Bakara, 2/30.

⁶⁹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 26a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 21b-22a.

⁷⁰ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 26b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 22b.

⁷¹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 27a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 23a.

⁷² Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 24a.

⁷³ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 28a.

diyenler bu manaya işaret ederler. "O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır"⁷⁴ âyeti bu manaya delâlet eder.⁷⁵

Eserlerde, yukarıda bahsi geçen on beş dâire hakkında şu bilgiler verilmektedir: İlk kısım beş cüzdür. Bunlar lisan, ayneyn, keffeyn, şefeteyn, yedeyndir. İkinci kısım da cebhe, hulk, sadır, batn, fercdir. Üçüncü kısım ise zahr, rakabe, vech, üzneyn, ricleyndir. Bu on beş parça insanda mevcuttur. Vücûd-ı insan bu belirtilen -dâireler şeklinde resmedilen- eczâlardan oluşur. Bu eczâlardan a'zâ-yı seb'a zikredilir bunlar lisan, ayneyn, yedeyn, üzneyn, boğaz, ferc, ricleyndir. Allah, kelâm-ı kadîm göndererek emir, yasak, helal, haram ve şüpheli olan şeyleri insanlara bildirmiştir. Bahsedilen a'zâ-yı seb'a, reis a'zâlar olması sebebiyle amelleri yaptığı için, yapılan amellere göre cennet veya cehennem icap eder. Bu sebeple gaflete düşmeden, Hazret-i Hakk'ın hidayetinde mazhar olarak saadet ehline olmak gerekir.⁷⁶ A'zâ-yı seb'ayı layık olduğu şekilde kullanmak suretiyle Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından ise kaçınmak gerekir. "Şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır"⁷⁷ âyetinde, Allah insanı şeytana uymama konusunda uyarmaktadır.⁷⁸ Bir kimse, harmanı yandığında diğer insanların da harmanının yanmasını isteyebilir. Yani Hz. Peygamber'in "Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır"⁷⁹ hadisi ile tasvir ettiği gibi şeytan insanı aldatmaya çalışır. Bundan kurtulmanın ve tedbirli olmanın yolu tevbe-istiğfar ve kelime-i tevhiddir. Böylece kişi emniyete kavuşur, saadete ulaşır.⁸⁰

Tevbe-istiğfarın neticesi havftır. Havf üzere olmanın neticesi ise tevhiddir. Hadis-i kutsîde "Lâ İlâhe İllâllah benim kalemdir, benim kaleme sığınan ise benim azâbımdan emin olur"⁸¹ buyurulmuştur. Tevhidle fazlaca meşgul olmanın neticesinde zikr-i kalbî hâsıl olur. Böylece tevhid, vücut şehrinde hâkim olur, emniyeti sağlar ve terakkî hasıl olur. Terakkî neticesinde de esrâr-ı ilâhiye zuhur eder.⁸²

Bir çekirdek veya tohum, toprağa defnedilmezse/gömülmezse kurt, kuş onu yiyerek zayi eder. Nihayetinde bu çekirdek veya tohum, kendi hakikatini ve numunesini izhar edemez. Hazret-i Hak da esrâr hazinesinin definesini cesed-i insanda anâsır-ı erbaa üzere nefis kalesine defnelemiştir. Bu defineye sahip olmak isteyen kişi, yokluk dâiresine girerek tedricen esmâ-i ilâhiye ile meşgul olur, gece-

⁷⁴ el-Kasas, 28/88.

⁷⁵ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 31a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 30a.

⁷⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 31a-31b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 30a.

⁷⁷ el-Bakara, 2/168.

⁷⁸ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 31b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 30b.

⁷⁹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, el-Kütübü"s-sitte, (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içerisinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru"s-Selâm, 1421/2000), "İ'tikaf", 11 (No: 2038); Müslim, "Selâm", 23 (No: 5678).

⁸⁰ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 31b-32a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 30b.

⁸¹ Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye Deylemî, *el-Firdevs bi-mesur el-hitab: el-Firdevsü'l-ahbâr*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), Had. No: 8101.

⁸² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 32a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 31a.

gündüz ibadetlere devam ederse, bu hazineye layık olur ve hazineyi elde eder. Böylece mükerrerem havâstan olur.⁸³

Yokluk, hacet, günaha özür sıfatlarıyla muttasıf olarak, nefis kalesinin fethi için kâbe kavseyn kudreti, tevhid oku ve besmele kılıcıyla “*Fitne ortadan kalkıncaya...kadar onlarla savaşın.*”⁸⁴ “*O'nun yolunda çaba harcaşın ki, kurtuluşa eresiniz*”⁸⁵ hükümlerine göre hareket ederek şeytanın askerleri hezimete uğratılır. Riyâzet ve mücâhedeyle kötü ahlâk ve fiiller izâle edilir. Böylece gönül gözü açılır ve safâ-yı kalple ilâhî sırlara malik olunur. Nihayetinde her şeyin hakikatini anlayarak ve kendini temâşâ ederek tevhid-i ayn'a ulaşılır.⁸⁶

Bu bölümde ayrıca, vücûd kavramı daha geniş şekilde izah edilmiş ve konuyla ilgili görüşlerden de bahsedilmiştir.⁸⁷

Bu dâirede, insanda mevcut olan bazı azalardan ve a'zâ-yı seb'anın amellerin oluşmasındaki işlevinden söz edilir. Nihayetinde insan ahirette, yaptığı bu ameller doğrultusunda ceza veya mükafata muhatap olacaktır. Ayrıca nefisle mücadele yöntemlerinden ve ulaşılabilecek saadetten de bahsedilir. Vücûd ve tevhid konuları da izah edilmiştir. Konuların izahında temsil, benzetme ve örneklendirme metotlarından istifade edildiği de görülmektedir.

4.3. Üçüncü Fasl: Ruh Dâiresi

Muhyî, ruhla alakalı olarak eflâk-i tis'a -a'la-yı illiyyîndir- üzere dokuz dâire ve zikredilen dâirelerin içinde ise yedi cahîme/cehenneme binaen -esfel-i sâfilîndir- yedi mertebeden bahseder. Bu dâirelerin merkezinde kademeyn dâiresi şekledilmiş ve bu dokuz makam zikredilmiştir. A'la-yı illiyyînden olan bu makamlar iman, İslâm, zühd, irfan, evliyâ, enbiyâ, mürselîn, ulu'l-azm ve makâm-ı Muhammedî'dir. Esfel-i sâfilîn olan yedi mertebenin ilki cehennemdir, ehl-i tevhidin makamıdır. İkincisi lezâdır, Hıristiyanların makamıdır. Üçüncüsü hutâmedir, Yahudilerin makamıdır. Dördüncüsü saîrdır, Sâbiûnun makamıdır. Beşincisi sakardır, Mecûsilerin makamıdır. Altıncısı cahîmdir, müşriklerin makamıdır. Yedincisi hâviyedir, münâfıkların makamıdır. Âlem-i gaybdan âlem-i şehâdete gelen kimseler, zikri geçen makamların hangisine yakın olup hangi dâireyi kesb eylediyse ruhları hemen başka makama değil o makama urûc eder. Ruh, makamını müşâhede ettikten sonra bedenden ayrılır ve makamına yükselir.⁸⁸

Bir manaya göre gönül, Hazret-i Hakk'ın ululuk; akıl, kadîmlik sıfatıdır. Nefis, nefes-i Rahmânîden ibarettir. Ruh ise Hakk'ın emir sıfatıdır, cesed-i insanda tesmiye olunur. Ruh hakkında, “*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki 'Ruhun ne olduğunu*

⁸³ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 32b-33a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 14a.

⁸⁴ el-Bakara, 2/193.

⁸⁵ el-Mâide, 5/35.

⁸⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 33a-33b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 16a.

⁸⁷ Bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 33b-36a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 31b-33a.

⁸⁸ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 37b-38a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 34b-35a.

ancak rabbim bilir"⁸⁹ âyetinde belirtildiği gibi Hz. Peygamber de dahil olmak üzere hiç kimse bilgiye sahip değildir.⁹⁰

Kalem ruha, levh nefse işarettir. Kalp, ruh ve nefsin hakimiyeti altına girebilir. Kalp, hangisi galip gelirse onun hükmüne tâbi olur. Ruhun Hak ile bir mertebede ihtisası vardır ve bu hususiyet insandan başka bir varlığa tahsis olunmamıştır ve âlem-i emir diye isimlendirilir. Âlem-i ervâh, zaman ve madde vasıtasıyla değil, "kün" hitabıyla zuhur bulmuştur. Âlem-i halk da "kün" hitabıyla zuhur bulmuştur fakat "*Gökleri ve yeri altı günde yaratan...*"⁹¹ âyetinde ifade edildiği gibi zamanla kayıtlıdır.⁹²

Bu bölümde imanla ilgili bazı konu ve sorulara âyetlerden de örnekler verilmek suretiyle açıklamalarda bulunulmuştur.⁹³

Âlem-i şehâdete gelmekle birlikte emirlere uymayan, içki içmek, haram yemek, yalan söylemek gibi yasak olan eylemlerde bulunan kimselerin ruhları bedenlerinden ayrılınca yaptıklarına göre eza göreceklerdir.⁹⁴

Bu dâirede, dokuz felek anlayışı doğrultusunda dokuz dâire ve yedi mertebeden bahsedilerek konu detaylandırılmıştır. Ruhun bu mertebe, makam ve âlemlerle ilişkisiyle birlikte ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumu da ele alınmıştır.

4.4. Dördüncü Fasl: Kalp Dâiresi

Bu bölümde evvela dış çevrede yer alan beş dâireden bahsedilmiştir. Bu dâirelerin merkezî öneme sahip olan konusu kalptir. Bahsi geçen beş dâire, beş mertebe üzere yazılmıştır. Bu beş dâirenin merkezinde ise insan dâiresi şekledilmiştir. İnsan dâiresinin etrafında sekiz dâire vardır ve nâzır-manzur dâireleridir. Bu sekiz dâire birer çizgiyle çevredeki dâirelere bağlanmıştır. İnsanda bulunan kalp, arşa benzetilmiştir. Âlem-i kübrâda kalp, sıfat-ı rahmâniyet istivasının zuhur mahallidir. Âlem-i suğrada ise Hz. Peygamber mü'minin kalbini *arşullah* şeklinde nitelendirmiştir.⁹⁵ Kalple ilgili olarak Hz. Peygamber "*Bedende bir et parçası vardır. O sağlam olursa bütün beden sağlam olur, ama o bozuk olursa bütün beden bozulur. Dikkat edin! O et parçası kalptir*"⁹⁶ şeklinde buyurmuştur. Kalp, kozalak şekline sahip bir et parçası olarak insanlar ve hayvanlarda da vardır. Fakat kalbin ruhânî bir yönü de vardır ki o yönüyle kalp sadece insana mahsus kılınmıştır. Belirtilen yönüyle kalp, nur-ı muhabbetten nâsî olmuştur.⁹⁷

⁸⁹ el-İsrâ 17/85.

⁹⁰ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 38a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 35a.

⁹¹ el-A'râf, 7/54; Yûnus 10/3; Hûd, 11/7.

⁹² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 38b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 35a-35b.

⁹³ Bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 39a-39b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 36a-37a.

⁹⁴ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 40a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 37a.

⁹⁵ Kalp konusuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 38a-39a.

⁹⁶ Müslim, "Müsâkât", 107 (No: 4094); Buhârî, "İmân", 39 (No: 52).

⁹⁷ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 41a-41b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 39a-39b.

Safâ-yı kalbe sahip olmak herkese mahsus değildir. Bu durum “*Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük bir ibret vardır*”⁹⁸ âyetinde de belirtilmiştir. Kalp, Hak’la ünsiyet kazanmaya çalışarak Hakk’ın rızâsına vasıl olan kimselere aittir. Kalpten kastedilen, havâsa mahsus olan kalb-i hakîkidir. Ayrıca eflâk-i seb’â üzere şekillendirilen ve iç içe geçmiş yedi dâireden oluşan başka bir dâireden de bahsedilmektedir. Bu dâirelerin iç kısmında ise arş, Süleyman mührü şeklinde kürsî ve onun içinde de vücûd dâireleri zikredilmiştir.⁹⁹

Kalp, insan vücudunda yer alır. Türk dilinde kalbe, gök denir. Kalp, gök misalindedir; ten yer misalindedir. Önce göğe can güneşi gönül gününden doğar. Tan yerine nurunu serper. Hayat nurla zinde kalır. Yer ve gök yedi iklim ve tabakadır. Aynı şekilde tenin yedi uzvu, kalbin de “*Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır*”¹⁰⁰ âyetinde belirtildiği gibi yedi tavrı vardır. İnsanda bulunan her uzvun bir özelliği vardır ve o özellik sadece o uzva aittir. Gönülün de kendine ait yedi tabakası vardır. Her biri bir cevherin madenidir ve onda seyredir. Kalbin selamet üzere olmasının alameti bu yedi tavır üzere olmasındadır. Ayrıca, Hazret-i Hakk’ın emirlerini yerine getirerek kulluk adabının şartlarına riayet edilmelidir.¹⁰¹

Bu bölümde ayrıca beş dâireden bahsedilir. Bunların ilki küffâra mahsustur ve kalpleri ölüdür. “*Görmeyenle gören bir olmaz*”¹⁰² âyetinde belirtildiği gibi. İkincisi münafıklara mahsustur. Onlar “*Kalpleri çürük olanlar...*”¹⁰³ âyetinde belirtildiği gibi inatçıdırlar ve fesat çıkarırlar. Üçüncüsü asiler içindir ve “*Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız...*”¹⁰⁴ âyetindeki gibi kalpleri gafildir. Dördüncü dâire zâhid içindir ve “*...görmediği halde rahmândan çekinen ve tamamen rabbine dönük bir kalp ile gelen kimseye...*”¹⁰⁵ âyetindeki gibi kalbi rabbine yönelmiştir. Beşinci dâire ârifler içindir. Allah Teâlâ “*İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme*”¹⁰⁶ diye buyurmuştur. Bu zikredilen dâirelerin içinde hazarât-ı hams dâiresi şekledilmiş ve zikredilmiştir.¹⁰⁷

Kalp dâiresinde, kalbin cismânî yönüne değil ruhânî yönüne vurgu yapılarak kalp-muhabbet ilişkisi ve kalbin Hak’la ünsiyetteki rolüne değinilmiştir. Ayrıca kalbin tavırları üzerinde de durularak, iman-amel-kalp ilişkisi âyetlerden de örnekler verilerek suretiyle ele alınmıştır.

4.5. Beşinci Fasıl: Nefis Dâiresi

Nefisle ilgili altı dâire vardır. Bu dâireler nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i marziyyedir. Bu altı veçhin her birine

⁹⁸ Kâf 50/37.

⁹⁹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 41b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 40b.

¹⁰⁰ Nûh 71/14.

¹⁰¹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 42a-42b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 40b-41a.

¹⁰² el-Fâtır 35/19.

¹⁰³ el- Enfâl 8/49.

¹⁰⁴ el-Kehf 18/28.

¹⁰⁵ Kaf, 50/33.

¹⁰⁶ eş-Şuarâ 26/87-89.

¹⁰⁷ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 42b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 42a.

yedişer sıfat bağlanarak kırk iki dâire oluşturulmuştur. Sâlik, mürşid-i kâmil hizmetine girerek zikrolunan bu kırk iki dâirede seyr-ü sülûk etmek suretiyle nefsin zararlarından kurtulmalıdır. Böylece, nefsin şerrinden emniyette olunur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; ona iyi ve kötü olma kabiliyeti verene; nefsinin arındırana elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.*”¹⁰⁸ Nefis, yedi başlı ejder gibi bir düşmandır. Nefse uyulduğu takdirde nefis kişiyi küfre iletir. Bu sebeple ondan sakınmak gerekir.¹⁰⁹ Allah Teâlâ “*Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsinin kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir*”¹¹⁰ diye buyurmuştur. Öyle ise kişinin, nefsinin hevâlarından kendisini kurtararak Hak yolunda olması gerekir. “*Azan ve dünya hayatını ahirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için tek barınaktır*”¹¹¹ âyetinin icap ettirdiği şekilde (nefsin kötülüklerinden) sakınarak mürşid-i kâmil hizmetine girmek gerekir.¹¹²

Ehl-i lugata göre her şeyin nefsi vücuduyla mevcuttur yani varlığıyla kâimdir. Vücûddan murad, varlıktır. Varlığın iki mertebesi vardır. Bir yönü âlem-i ervâha bir yönü âlem-i enfüse dönüktür. Tarîk-i Hakk'ın da cennet ve cehennem olmak üzere iki veçhesi vardır. Hak Teâlâ, insana seçme iradesi ve özgürlüğü vermiştir. Hangisi tercih edilirse ona göre haşr olunur. İnsan, nefsinin tercih ettiği takdirde cezaya muhatap olacağını bilir bu sebeple de nefsinin tercih etmez. Nitekim Hz. Peygamber “*Kim nefsinin bilirse Rabbini bilir*”¹¹³ diye buyurmuştur.¹¹⁴

Bu dâirede, nefis ve nefsin mertebelerinden söz edilerek, tasavvufun önemli mevzularından olan nefisle mücadele konusuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca insanın nefsiyle mücadelesinde cüz'î iradesi ve özgürlüğü konularından da bahsedilmiştir.

4.6. Altıncı Fasl: Zikir Dâiresi

Zikirle ilgili a'zâ-yı seb'a üzere yedi dâire vardır. Bu dâireler zikru'l-lisân, zikru'l-ayneyn, zikru'l-üzneyn, zikru'l-kalb, zikru'l-yedeyn, zikru'l-beden, zikru'l-ricleyindir. Bahsi geçen yedi a'zâ üzere zâkir olunduğu takdirde, sırr-ı ilâhî kapısı açılma ve böylece kişinin arzusuna kavuşma imkânı artar. Nitekim Allah Teâlâ “*Siz beni anın ki ben de sizi anayım*”¹¹⁵, “*Allah'ı daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz*”¹¹⁶ şeklinde emretmiştir.¹¹⁷

¹⁰⁸ eş-Şems 91/7-10.

¹⁰⁹ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 44b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 42b.

¹¹⁰ en-Nâziât 79/40-41.

¹¹¹ en-Nâziât 79/37-39.

¹¹² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 45a; Nefsin yedi mertebesi ve sıfatlarından bahsedilen bölüm için bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 42b-46a.

¹¹³ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Kesfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamid Hendâvî, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1351), 2/262, (No: 2532).

¹¹⁴ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 45a-45b.

¹¹⁵ el-Bakara 2/152.

¹¹⁶ el-Cum'a 62/10.

¹¹⁷ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 49a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 47b.

Hazret-i Hak şöyle buyurmuştur: “Onlar Allah’ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı.”¹¹⁸ İnsan, ünsten müştak olduğu için ‘insan’ diye isimlendirilmiştir. “Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir.”¹¹⁹ Yani insan, hafâ bir kudsteydi ve henüz bu âleme gelmemişti. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”¹²⁰ âlem-i ervâhta yaratılmıştı. İnsan bu âleme gelince ünsü unuttu. O sebepten onun için en uygun isim “nâs” oldu. Çünkü “nâs” unutan demektir. Hak Teâlâ kelâm-ı kadîminde insana, ünsü unuttukları için “Yâ eyyühe’n-nâs” diye hitap eder. İnsan, evvelki ünsü anarak ve hatırlayarak Allah’a teveccüh etmeli ve (mâsivâyla ilgili) alâkalardan bağını kesmelidir. İnsan, gönlündeki muhabbetle hareket ederek vatan-ı asliyeye yeniden rücu etmelidir. Allah Teâlâ, “Unuttuğun takdirde rabbini an”¹²¹ diye buyurmuştur. Yani unuttuktan sonra beni yeniden hatırla, yalnızca bana yönel ve beni zikret demektir. Böylece daima zikir ile meşgul olduğu takdirde zikrin neticesi hâsıl olur hem zâkir hem mezkûr olunur.¹²²

Allah Teâlâ “Siz beni anın ki ben de sizi anayım”¹²³ şeklinde buyurmuştur. Öyleyse zikir yalnızca lisana mahsus değildir. Bahsi geçen bu yedi a’zânın hepsiyle birlikte Hazret-i Hakk’a itaat ederek ve boyun eğerek zâkir olmak gerekir. Bu zikredilen dâirelerin merkezinde esmâ-i hüsnâ dâiresi çizilmiştir. Bu dâirenin içinde, yirmi sekiz bin âleme işaret eden yirmi sekiz harf vardır.¹²⁴

Bu dâirede, yedi uzvun hakîki zikrin gerçekleşmesindeki rolü ele alınarak tasavvufî öneme sahip olan “zikir” konusundan bahsedilmiştir. Ayrıca insana, “insan” isminin verilmesiyle zikir ilişkisi de izah edilmiştir.

4.7. Yedinci Fasl: Mezhep Dâiresi

Mezheple ilgili usûl-i erba’a üzere dört dâire vardır. Bunlar taat, mâsiyet, nimet, şiddet. Ehl-i sünnet mezhebi bu dört esas üzere bina olunmuştur. Bu dâirelerin merkezinde nûru’l-vücûd dâiresi vardır. Bu dâirede hayat, ilim, irâde, kudret olmak üzere dört merâtib-i esmâ beyan olunmuştur. Lazım olan, Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebi üzere bulunmaktır. Cebriyye ve Kaderiyye¹²⁵ hilâf-ı mezheptir bunlardan uzak durmak icap eder. Şöyle inanmak gerekir; kul, bir iş yapmayı veya söz söylemeyi irade ederse, gerçekleştirme gücünü yaratan Allah’tır. Yaratılan işi yapmak veya söz söylemek ise kulun fiilidir. Hak Teâlâ, kuluna küllî ihtiyar değil cüz’î ihtiyar vermiştir.¹²⁶

Muhyî, şeyhi Bâyezîd-i Rûmî’nin görüşlerine yer verir. Bâyezîd-i Rûmî, Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebinden kısaca bahsetmiştir. Sonrasında Cebriyye,

¹¹⁸ et- Tevbe 9/67.

¹¹⁹ el-İnsân 76/1.

¹²⁰ et-Tîn 95/4.

¹²¹ el-Kehf 18/24.

¹²² Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 49a-49b, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 47b-48a.

¹²³ el-Bakara 2/152.

¹²⁴ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 50a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 50b.

¹²⁵ Bu iki mezhebin görüşleri için bk. Muhyî, *Cihânnümâ* (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 51b-52a.

¹²⁶ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 51a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 51b.

Kaderiyye, Mu'tezile mezheplerinden de bahsederek açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir. 'Sen bir kulsun kulluğun haysiyeti vardır ve muvahhitsin tevhidin haysiyeti vardır. Kulluğun haysiyeti edep ister. Noksanlık kula, kemâl Allah'a aittir. Tevhidin haysiyeti ise tüm varlığıyla Allah'ın olmaktır, O'na yönelmektir çünkü her şey Allah'tandır. Bu iki haysiyeti bir arada tutup inanmaya delil olan âyet, Nisâ suresinde geçer. "Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlamıyorlar. Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir."¹²⁷ Âyetin anlamına göre, edeb-i ubûdiyetten asla uzaklaşma. Eksikliği kendinden, kemâlâtı Allah'tan bil. Hz. Musa ve Hızır hikayesinde, Hz. Hızır evvel "Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim"¹²⁸ demiştir yani ayıbı kendine isnat etti. Oğlan öldürmekte ise "böyle istedik"¹²⁹ diyerek kendine isnat eyledi. Sonrasında "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"¹³⁰ diyerek Allah'a isnat eyledi. "...istedim"¹³¹ derken sonrasında "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"¹³² der. Böylece edep üzere hareket ederek noksanlığı kendine isnat etmiş oldu. Hz. İbrâhim "Hastalandığım zaman bana şifa verendir"¹³³ der. Hastalığı kendine, şifayı Allah'a isnat eder bununla birlikte hasta eden de Allah'tır. Hz. Peygamber (s.a.s.) kelime-i şehâdetinde "Şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir" deyin diye buyurur. Kulluğu, risâlete takdim eder. Zaruri olarak "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz"¹³⁴ dersin. İstikamet üzere yürüyebilmek için gayret etmek gerektir. Bundan dolayı Hz. Peygamber "Beni Hûd suresi ihtiyarlattı"¹³⁵ dedi. Kast edilen, Hûd suresindeki "Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!"¹³⁶ âyetidir. Beş vakit namazlarda ve dualarda "Bizi doğru yola ilet"¹³⁷ demek bu istikamettir. "Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur"¹³⁸ dediği âyet değil çünkü bu âyetin umûmu vardır. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın yolu budur. Bu yolu enbiyâ, evliyâ yürümüştür. Her kişi enbiyâ veya evliyâ mertebesine eremez. Çünkü onlar "Allah mü'minlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır"¹³⁹ âyetinde belirtildiği gibi nefislerini Allah'a satmışlardır. Ehlullah, Hakk'ın rızâsından uzak olmazlar ve iradelerini Hakk'a uydurmuşlardır. Hazret-i Hakk'ın iradesi neyse onların iradeleri de odur, ona uygundur. İradeyi Hakk'a uydurmak için "Abdullah" olmak gerekir ki sen

127 en-Nisâ 4/78-79.

128 el-Kehf 18/79.

129 el-Kehf 18/81.

130 el-Kehf 18/82.

131 el-Kehf 18/79.

132 el-Kehf 18/82.

133 eş-Şuarâ 26/80.

134 el-A'râf 7/23.

135 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, el-Kütübü's-sitte, (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000), "Tefsîru'l-Kur'ân", 56 (No: 3297).

136 Hûd, 11/112.

137 el-Fâtiha 1/6.

138 Hûd 11/56.

139 et-Tevbe 9/111.

“Abdu’l-ecîr”sin. Bu sebeple, namaz kılarınsın ama namazı Allah için değil ya dünyevî ya uhrevî bir ihtiyaç için kılarınsın. Sen nefsinin hevâlarına uyarsın. Halbuki enbiyâ ve evliyâ hevâ sahibi olmayıp sadece Hakk’ın rızâsı üzere oldukları için onların her fiili ibadet oldu. Onlar günah işlemeyen tevbe ederler, sen günah işlersin ama tevbe aklına gelmez. Onlar nimeti yemeden şükrederler, senin ise nimeti yedikten sonra dahi aklına gelmez. Onlar bir şiddet gelmeden sabır ve rızâ hâlinde olurlar, sana bir parça şiddet gelse şikâyet edersin. Ehl-i sünnet ve’l-cemaat üzere olmak için hakkıyla amel edip, rızâ-yı Hak üzere olmak gerekir.¹⁴⁰ Bu açıklamayla birlikte, yukarıda bahsi geçen usûl-i erba’a yani taat, mâsiyet, nimet, şiddet kavramları örneklerle izah edilmiştir.

Bu dâirenin izahında Muhyî, şeyhi Bâyezîd-i Rûmî’nin Ehl-i sünnet ve’l-cemaat, Cebriyye, Kaderiyye, Mu’tezile mezhepleri hakkındaki görüş ve açıklamalarına yer vermiştir.

SONUÇ

Cihânnümâ kavramı, tasavvuf başta olmak üzere birçok alanda yazılmış eserlerin isminde veya muhtevasında yer almaktadır. *Cihânnümâ* türü olan bu eserler şekilsel anlatıma sahiptirler ve bu tür eserlerde merkezî öneme haiz olan geometrik şekil ise dairelerdir. Bu daireler tam veya yarım daireler şeklinde resmedilmektedir. Bu eserlerde, anlatılmak istenen konular hakkındaki bilgiler, âyet ve/veya hadisler dairelerin içine ya da etrafına yazılmaktadır. Yazılmak istenen metne göre dairelerin boyutu ve hacmi değişmektedir.

Soyut konuların ifade edilmesinde temsîli çizimlere yer verilmesi, zaten girift ve zor olan bu konuları somutlaştırmakta ve anlaşılmasını kolay hale getirmektedir. Bu tür sebepler *cihânnümâ* türü diye nitelenebilecek yazım geleneğini meydana getirmiştir. Şekillerden faydalanarak konuyu izah etme veya öğretme metodu, kaynağını Hz. Peygamber’in hadislerinden almaktadır. Hadis kaynaklarında bu tür rivayetler mevcuttur.

Bu çalışmada, *cihânnümâ* geleneğini yansıtan ve tasavvufî vahdet anlayışını sergileyen Muhyî’nin *Cihânnümâ* isimli eseri tanıtılmış ve incelenmiştir. Çalışmada iki kaynaktan istifade edilmiştir. Aidiyeti konusunda ihtilaf bulunan “Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2), (7b-59b)” isimli eserin Muhyî’ye ait olduğu gerekçelerle izah edilmiştir. Kütüphane kayıtlarında, Bâyezîd-i Rûmî’ye nispet edilen “Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ* (Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2), (7b-59b)” isimli eser -her ne kadar yazar ismi olarak şeyhinin ismi yer alsın ve dolayısıyla farklı bir isme aitmiş gibi gözükse de- Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî)’ye aittir. Bu yazma eser, ele aldığı konu ve içerik bakımından Muhyiddîn-i Rûmî (Muhyî)’ye aidiyeti kesin olan, “*Dâire-i Cihânnümâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360)” isimli eserle hemen hemen aynı olmakla birlikte ilave pek çok üstünlüğe sahiptir. Yazı çeşidi, imla, harekelendirme ve tashih

¹⁴⁰ Muhyî, *Cihânnümâ* (Yz A 2643/2), 51b-53a, (Hacı Mahmud Efendi, 2360), 52a-53b.

gibi hususlar açısından bariz şekilde öndedir. Konu tertibi itibariyle daha düzenli, şekilleri daha güzel çizilmiş ve el yazısı özenle yazılmış bir eserdir. Bu sebeple çalışmada yanlışlıkla Bâyezîd-i Rûmî'ye nispet edilen ancak gerçekte Muhyî'ye ait olan "Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2, (7b-59b)" kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Muhyî'ye aidiyeti bilinen diğer eser ise tashih ve teyit amaçlı kullanılmıştır.

Bu makalede Muhyî'nin *Cihânnümâsı*'nda yer alan daireler hakkında bilgi sunulmaktadır. İncelenmiş olan bu eser on altıncı yüzyıla aittir. Metin dili son derece anlaşılır olmakla birlikte Arapça, Farsça bazı kelime, ifade ve terimler yer almaktadır. Nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. Nesirle izah edilen konular aynı zamanda nazımla zenginleştirilmiş ve konuya derinlik katılmıştır. Böylece çok boyutlu bir özellik kazandırılmıştır. Ayrıca ayet ve hadislere de yer verilerek konu izahında istifade edilmiştir. Eserde tasavvufî konular açıklanırken benzetmeler ve söz sanatlarından yararlanıldığı da müşâhede edilmiştir. Eserde Allah-âlem-insan ilişkisi, vücûdun ve nefsin mertebeleri, hakikat-i Muhammediyye, taayyün, insan-ı kâmil, mürşit gibi tasavvufî kavram ve konulardan bahsedilmiştir. Cihânnümâ türü bir eser olduğu için eserde daireler konulara başlık olacak şekilde izah edilmiştir. Şekiller muntazam bir biçimde çizilmiştir. Muhyî, eserde bahsettiği konuların anlaşılabilmesinin, kötü sıfatlardan arınmakla ve kalp gözünün ilâhî sırlara açılmasıyla mümkün olabileceğine dikkat çekerek bazı psikolojik açıklamalarda da bulunmuştur. Yer verilen tasavvufî konular Vahdet-i Vücut anlayışı doğrultusunda, veciz ifadelerle ve dairesel şekillerle ele alınmıştır. Bu yönleriyle birlikte eserin felsefî ve kozmolojik nitelikleri de dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Thk. Abdülhamid Hendâvî. 2. Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.
- Âmulî, Haydar b. Ali. *Nassu'n-nusûs fi şerhi'l-fusûs*. Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Kütüphanesi. No: 1714/2, 72b-138a.
- Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/115-116.
- Bâyezîd Halîfe, İbn Abdullah el-Edirnevî. *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân*. Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 17178, 2b-137b.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*, el-kütübü"s-sitte, (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içerisinde). Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru"s-Selâm, 1421/2000.
- Burûsevî, İsmail Hakki. *Vâridât-ı kübrâ*. Bursa: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi/Genel No: 87, 3a-165b.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-1975.

- Dârimî Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl. *Sünen-i Dârimî*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde). Haz. Sâlih b. Abdulazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Demirli, Ekrem. "Normatif Geleneğe Karşı Sembolik Anlatım: İbnü'l-Arabî'de Harf Sembolizmi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 223-236.
- Deylemî, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye. *el-Firdevs bi-mesur el-hitab: el-Firdevsü'l-ahbâr*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed. *Mir'âtü'l-ârifin*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi/Carullah, 1093/2, 81a-84b.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed. *Harflerin İlmi*. Çev. Mahmut Kanık. Bursa: Asa Yayınları, 2015.
- İltuş, Cüveyriye. *Muhyî ve Cihânnümâsı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kadioğlu, İdris. "Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri". *Journal of Turkish Language and Literature* 2/1 (2016), 205-228. <https://doi.org/10.20322/lt.01045>
- Kâtip Çelebi, Mustafa b Abdullah. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmiyi'l-kütüb ve'l-funûn*. 1. Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kazvîni, Muhammed Ali. *el-İnsânü'l-kâmil*. Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Kütüphanesi, 14546/1, 1b-71b.
- Kerîmî Çelebi. *İrşâd*. Ankara: Ankara Milli Kütüphanesi/ Yz A 2493, 1b-23b.
- Kızıl, Hayreddin. "Özellikleri Açısından Sembol". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1306-1327.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Haz. Hayrettin Karaman, v.dğr. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Mecdî, Mehmed b. Abdullah. *Hadâiku's-şakâik*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1263/1847.
- Muhammed Nûru'l-Arabî. *Kitâbu'd-Devâir ve'l-eflâk*. Ankara: Ankara Milli Kütüphanesi/ Yz A 4386-5, 59b-71a.
- Meyveci, Asuman. *Bâyezîd-i Rûmî'nin Sırr-ı Cânân Mesnevîsi: İnceleme-Metin*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Muhyiddîn-i Rûmî. *Cihânnümâ*. Ankara: Milli Kütüphane/Yz A 2643/2, 7b-59b.
- Muhyiddîn-i Rûmî. *Devâirü'l-Maarif*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2458.
- Muhyiddîn-i Rûmî. *Temsîl-i Kâlîçe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, nr. 179, 23-49.

- Muhyiddîn-i Rûmî. *Temsîl-i Şecer*. Özel Nüsha.
- Muhyiddîn-i Rûmî. *Temsîl-i Nokta*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, nr. 179, 1-23.
- Muhyiddîn-i Rûmî. *Dâire-i Cihânnümâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2360), 1a-53a.
- Muîn Muhammed, Ferheng-i Fârisî. *Müessese-i intişârât-i emîr-i kebîr*. 1. Cilt. Tahran: y.y., 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbûrî, "es-Sahîh", *el-Kütübü's-sitte* (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içerisinde). Haz. Sâlih b. Abdülazîz, Riyad: Dâru's-Selâm, 1421/2000.
- Nisâbûrî, Muhammed b. Abdünnebi. *Devâiru'l-ulûm*. Tahran: Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Kütüphanesi, 7850, 1b-39b.
- Ögke, Ahmet. "Varlık Meselesi: Vahdet-i Vücûd, Varlık Mertebeleri, Merâtib-i Vücûd ile İlgili Bazı Misaller". *Tasavvuf El Kitabı İçinde*. Ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Şettârî, İsa Cündullah. *Aynu'l-ma'ânî*. Haydarabad: Matba-ı Feyzü'l-Kerem, ty.
- Tahralı, Mustafa- Eraydın, Selçuk. "Füsûsu'l-hikem'de Tezatlî İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", *Muhyiddin İbnü'l-Arabî Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi İçinde*. 2. Cilt. İstanbul: İFAV, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. "Sünen-i Tirmizî", *el-Kütübü's-sitte*, (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içerisinde). Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000.
- Türer, Osman. "Bayezid Halife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992: 5/242
- Yazıcı, Tahsin. "Câm-ı Cem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993: 7/42-42.
- Yiğitbaşı, Şemsüddîn Ahmed. *Câmi'u'l-esrâr*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 9886/1, 1b-21a.
- Yücer, Hür Mahmut. *Temsiller: Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm Muhyiddin-i Rûmî'nin Dört Eseri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.

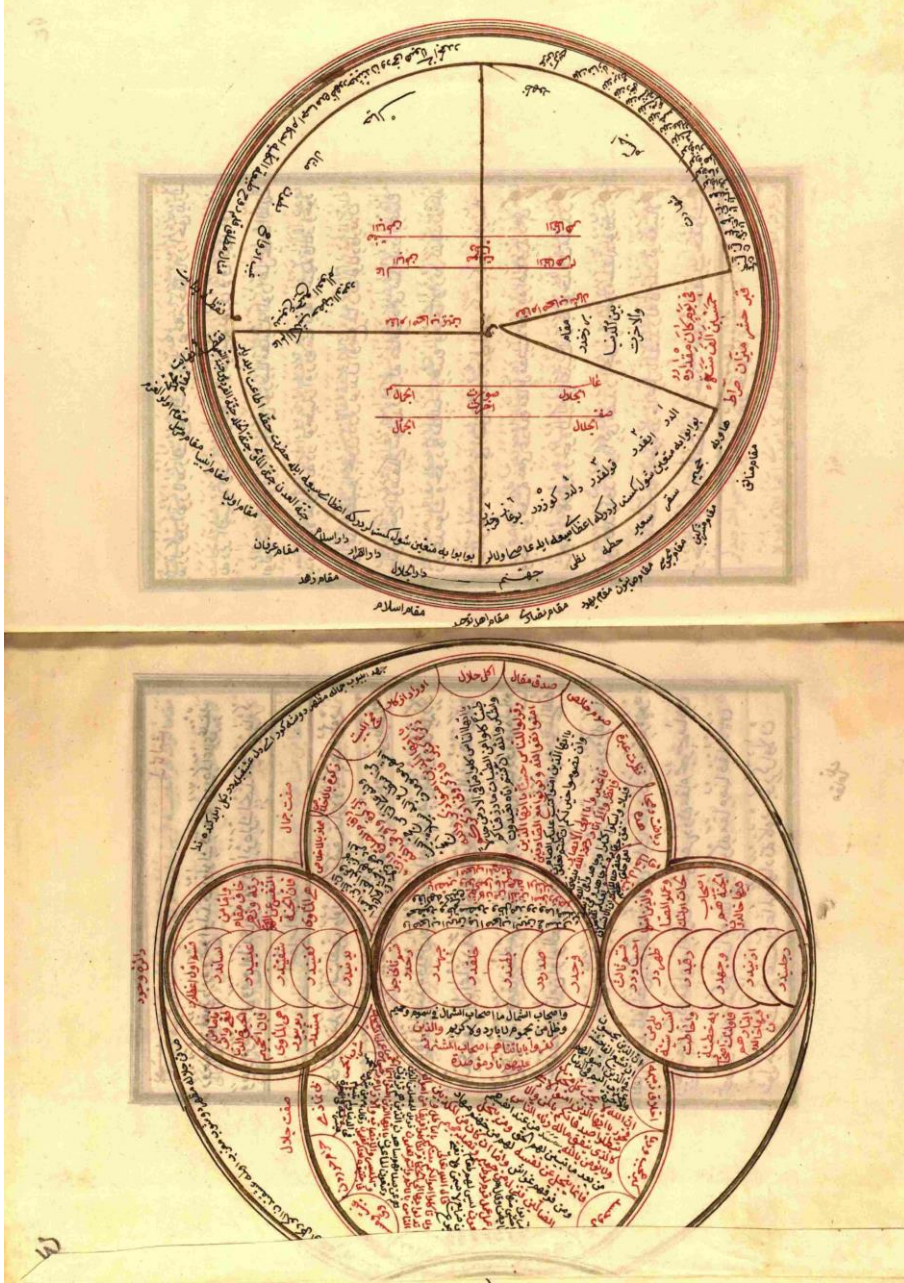
EKLER

کعبه ناصیه جلالی سیر ایدرین	محمد زکی و خان حیدر ان ایدرین
جنوب افلاک سراسر کزین	سعی ایدرین و روی سربا
شعبه و جرم کزین و ایدرین	ایر و یوحنا اول که ریسنه
کوکب و جند لا صبحی ایدرین	دو عالم تشوکه ز کین هران
قلعه اسود قله سوس	و کین ایدرین و درستی
اویار سیک نفسله سله ایدرین	ایر و یوحنا و وحده یل تشوکه
خیالوک نفسی ایدرین و ایدرین	وجودک سوره سیر ایدرین
معانی دوزدرین و ایدرین	ایر و یوحنا الهامی ایدرین
یوقلب اسینه سن و ایدرین	قیب اوله دوزکینه الهی
کود و دوزدرین حوش ایدرین	سولوب ایدرین المادین حیدر
وصال کعبه سینه دیش ایدرین	نظر ایدرین حشیر و ایدرین
یروکول که فلات ایدرین	وصاله ایدرین و ایدرین اوله
تفریح ایدرین و ایدرین	مقام ایدرین و ایدرین
یکه کوزدرین که ایدرین	کوزدرین و ایدرین
صفا و ایدرین حشیر ایدرین	کوزدرین و ایدرین

Şekil-1: Dâire-i Cihânnümâ

Bâyezîd-i Rûmî. *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ*. Ankara: Milli Kütüphane/Yz A 2643/2.

Şekil-2: Dâire-i Ruh ve Dâire-i Vücûd

Bâyezîd-i Rûmî. *Nazîre-i Dâire-i Cihânnümâ*. Ankara: Milli Kütüphane/Yz A 2643/2.